

TUDAT ÉS TUDATOSSÁG. – A KOGNITÍV TUDOMÁNY LEHETŐSÉGEI –

BOROS JÁNOS

A kognitív tudomány az utóbbi évtizedek sikertudománya, a világ olyan vezető egyetemein kiemelt diszciplína, mint az MIT vagy a Stanford. Annak az európai kultúrában immár két és fél ezer éves törekvésnek és vállalkozásnak a kortárs manifesztációja, mely az emberi tudatot, magát az embert kívánja megérteni. A tudományok robbanásszerű fejlődésével indokoltnak tűnhet a remény, hogy segítségükkel az emberi tudat alapvető összefüggései is feltárhatók. Ezen összefüggéseknek az évezredek során különféle gyűjtő-elnevezéseik voltak, a görögök *psüikhé* és *pneuma* fogalmától a *spiritus* és *mens* fogalmain keresztül a *mind*, *consciousness*, *Geist*, *Bewusstsein*, *lélek*, *tudat*, *elme* fogalmakig. A megérteni törekvések fókuszai is változtak, a szabadság vagy az intencionalitás elemzésétől a lélek halhatatlanságának, a test-lélek dualizmusának, az emberi gondolkodás- és megismerőképesség, vagy éppen a nyelv szerkezetének és „világviszonyának” vizsgálatáig.

Magyarországon Pléh Csaba honosította meg a kognitív tudományt abban az értelemben, hogy önálló intézetet hozott létre, és saját kutatásait is e diszciplína kereteiben értelmezhetjük. Egy rövid köszöntő tanulmányban nem vállalkozom arra, hogy Pléh Csaba álláspontját egyetlen nevezőre hozzam, megvizsgáljam álláspontja(i) mellett felhozott érveit, és azt a nemzetközi kontextus megidézésével értékeljem. Inkább néhány olyan kérdést fogalmazok meg a kognitív tudomány irányában, amelyekre adható válaszokon mind a mai napig viták folynak, és amelyekre Pléh Csaba is folyamatosan keresi a választ.

A kognitív tudomány diszciplináris lehetőségei

Ha választ tudnánk adni arra a kérdésre, hogy mire képes és mire nem képes a kognitív tudomány, akkor ezt a diszciplinát akár félre is tehetnénk. Egy tudomány addig élő, működő, amíg képes folyamatosan meghaladni önmagát, új és új területeket tud föltárni, új kérdésekkel és új módszerekkel. A kognitív tudomány a tudatosság legtágabb értelmű kutatására, feltárására törekszik. Számos tudós úgy véli, hogy a kognitív tudomány a metafizikai és ismeretelméleti filozófia egyedüli jogos utóda. Mike Harnish, Jerry Fodor tanítványa, a University of Arizona (Tucson) tanára egyenesen azt állítja, ha Descartes ma élne, kognitív tudománnyal foglalkozna.¹

Valóban, talán kevés fontosabb kortárs feladat van, mint minden erőnket latba vetve az emberi tudatosság kutatására összpontosítani. A természettudományok, az informatika, a nyelvészet elmúlt néhány évszázados fejlődése és gyakorlati eredményei arra sarkallnak bennünket, hogy új eszközeinket a tudat és tudatosság megértésére is felhasználjuk.

Gyakran mondják, hogy egy tudományt tárgya és módszere határoz meg, ahol természetesen a kettő nem elválasztható. Heisenberg, Kuhn és Lakatos óta sokan elfogadják, hogy nincs a tudománynak „ottlévő” tárgya, a tárgy maga is a tudomány által konstruált. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lenne „ott” a világ, de azt igen, hogy az „ottlévő” világ olyan válaszokat ad nekünk, amilyen kérdéseket neki fölteszünk, illetve amilyen módon hozzá közelítünk. Minél elvontabb és nehezebben hozzáférhető egy kutatott terület, annál inkább meghatározó lesz a közelítés módja. A botanika tárgyát jóval egyszerűbb meghatározni, mint a kvantumfizikáét vagy a pszichológiáét. Amikor pedig a tudományos és egyéb módszeres megközelítésnek talán leginkább elzártnak tűnő, sokak által az utolsó ellenálló „bástyának” mondott „tudat” tudományos meghódításának nekivágunk, akkor feltehetőleg számos nehézséggel kell szembeszállnunk.

---

¹ Mike Harnish szóbeli megjegyzése 1999-ben Pécsen, a Daniel Dennett filozófiájáról tartott konferencián.

A diszciplináris nehézségek közül kettőt szeretnék kiemelni. Az egyik a multidiszciplinaritás kérdése, a másik az ezzel összefüggő tárgymeghatározás problémái. Mint Pléh Csaba kiemeli, a kognitív tudomány „szűk és tág köre négy diszciplínacsoportot ölel fel. Konceptuális eszközeit a logika-matematika-filozófia szentháromságától kapja. Magját a pszichológia, a nyelvészet, az antropológia képezik. Ezt egészíti ki két kiterjesztés, a megismerés két megvalósító rendszere (...) felé: az idegtudományok és a számítástudomány kognitív vonulatai.”² Ez összesen nyolc egymással ugyan kapcsolatban álló, de nagy részben mégis független diszciplína. A megismerés, a tudat kutatásához ezekre a tudományokra szükség van, hiszen tárgyuk eltérő összefüggéseit kutatják. Nehézséget okoz azonban a diszciplínák belső sokfélesége, és a diszciplínák nyelveinek egymásra való lefordíthatatlansága, illetve egy metanyelv lehetőségének kérdése.

A tudományokon, tudományágakon belül gyakran eltérő iskolák, paradigmák versengenek egymással. Egy diszciplína képviselőjének a kognitív programokban való részvétele egyben azt is jelenti, hogy saját paradigmáját képviseli. Mivel a tudományokon belül nincsenek döntőbíróóságok, melyek az egymással versengő paradigmák között választanak, és senki nem lehet bíró saját ügyében, mindig megmarad a bizonytalanság, vajon egy diszciplína „legjobb”, azaz majd a jövőben legsikeresebbnek bizonyuló paradigmájának képviselője működik-e közre valamely kognitív tudományos projektben.

További probléma a diszciplínák egymásra való lefordíthatatlansága, ami megnehezíti a tudományok párbeszédét, egymásba integrálását, amely feltétele lenne annak, hogy kimondhassuk, „ugyanarról” beszélnek. A logika más nyelvet beszél, mint az antropológia, a pszichológia nyelve nem az idegtudományoké. Ahhoz, hogy állíthassuk, tárgyuk ugyanaz, egyetlen nyelvben kellene őket egyesíteni. Meta-nyelvre lenne szükség, ez lenne a kognitív tudomány nyelve: ám ez a nyelv inkább logikai vagy inkább biológiai lenne, netalántán pszichológiai?

---

² Pléh Csaba, *Hagyomány és újítás a pszichológiában*, Budapest, Balassi, 1998, 254. o.

Az egymásba/egymásra való lefordíthatatlanság elvi nehézsége mellett meg kell említeni a képzettség-képzés feltételét is. A modern tudományágak elsajátításához hosszú évek képzésére van szükség. Matematikussá, filozófussá, pszichológussá nem néhány hónap alatt válik valaki. E tudományok problémáinak, módszereinek egyszerű megértéséhez (és akkor az alkalmazási és kutatási képességről nem beszéltünk) egy más tudományban kiképzettnek is hosszas tanulmányokra van szüksége. El lehet várni szaktudományok meghatározó művelőitől, hogy a tudatról és megismerésről remélt átfogó tudomány érdekében hét-nyolc tudomány szakértői legyenek?

A kognitív tudomány tárgya

A diszciplináris sokszínűség, a metanyelv hiánya említett nehézségei oda vezetnek, hogy „tudományosan” nem, csak a köznyelv szavaival tudjuk meghatározni a kognitív tudomány tárgyát. Mivel egy antropológus nem tud a logikus tárgy-meghatározásával mit kezdeni, és így van a többi tudomány kölcsönviszonyával, a kognitív tudomány „metanyelvét” pedig még nem alkották meg, nem marad más lehetőség, mint a köznyelv tudat-fogalmának használata. Ezzel természetesen bevisszük mindazt a meghatározatlanságot és bizonytalanságot, ellenőrizhetetlen kontextus-függőséget, ami valamennyi köznyelvi szavunk velejárója.

A kognitív tudósnak is szembe kell néznie azzal a nehézséggel, amelyről Szent Ágoston az idővel kapcsolatban beszélt, mondván, míg nem kérdezik, mi az idő, tudja, de ha megkérdezik, már nem tudja. A kognitív tudós ugyanúgy tudja, mi az emberi tudat, mint bárki, aki a köznyelvet használja, de ez a köznapi fogalom eltűnik a vizsgálat során. Ráadásul párhuzamba állíthatjuk a tudat megértésének kísérletét az igazságkeresés sorsával. Az igazságkeresés filozófiai paradoxona, hogy ha tudjuk, mi az igazság, nem kell keresnünk. Ha viszont nem tudjuk, és ezért gondolkodunk, ezért kutatunk, akkor viszont honnan fogjuk felismerni, hogy elértük az igazságot? A természettudományok viszonylag egyszerű válasza a sikerességben rejlik: ha működik a teória, akkor jól írja le a világot, tehát igaz. Metodológiai kérdés, hogy ez az elv hogyan fog a kognitív tudományok esetében működni.

Természetesen ezek a kérdések nem mindig tisztán merülnek föl, hanem diszkussziókba ágyazottan. Hadd említsem a következőkben néhány meghatározó kortárs filozófus véleményét a tudat, tudatosság kérdéséről és a fiziológiai alapokhoz való viszonyáról.

Anomális monizmus és szabadság – Donald Davidson

Davidson szerint a mentális események egyenként azonosak fizikai eseményekkel anélkül, hogy a mentális események és a fizikai események között szigorú determinisztikus törvények állnának fenn.³ Ennek megfelelően Davidson Putnammal szemben megengedi, hogy ha feltételezünk azonos fizikai állapotokban lévő személyeket, azok pszichológiailag akár teljesen különbözhetnek is.⁴ Ez az álláspont feltételezi Davidson nyelvfilozófiáját, mely szerint gondolkodásunk alkotói a hitek (*belief*), melyek csak más hitekkel vannak logikai és igazolási kapcsolatban, miközben a világ fizikai, oksági szerkezetű. Davidson hangsúlyozza, „az, hogy egy személy szavai mit jelentenek, a legalapvetőbb esetekben azon fajta tárgyaktól és eseményektől függ, amelyek okozták, hogy a személy a szavakat alkalmazhatónak tartja; hasonlóan, hogy miről szólnak a személy gondolatai”.⁵ Bár az okság világa befolyásolja hiteinket, de mindig „kívülről”, nem mint igazolás vagy mint logikai kényszer.

Az anomális monizmus tételével, anélkül hogy kifejezetten tenné, Davidson megkérdőjelezi egy olyan multidiszciplináris kognitív tudomány lehetőségét, amelyben fiziológia, pszichológia, filozófia kéz

---

³ Davidson, Donald, „Mental Events”, *Essays on Actions and Events*, Oxford, Clarendon, 1989 (első megjelenés 1980), 208.o. Az anomális monizmushoz lásd még Boros János, „Igazság, megértés, kommunikáció”, a szerző által szerkesztett *Igazság és kommunikáció* c. kötetben, Pécs, Brambauer, 2004., 15–17. o.

⁴ Davidson, Donald, „Knowing One’s Own Mind”, *Subjective, Intersubjective, Objective*, Oxford, Clarendon, 2001, 33. o.

⁵ Davidson, Donald, „Knowing One’s Own Mind”, 37. o.: „what a person’s words mean depends in the most basic cases on the kinds of objects and events that have caused the person to hold the words to be applicable; similarly for what the person’s thoughts are about”.

a kézben haladva feltérképezhetné, és egységes tudományba foglalhatná a megismerést és a tudatot. A tudatnak két, egymásra redukálhatatlan oldala van, mindkettő saját törvényeknek engedelmeskedik. Ez a tétel tükröződik cselekvéseméletében is, ahol a cselekvések magyarázatának két oldala van: a logikai és az oksági. Ahhoz, hogy egy cselekvést megértsünk és valakihez tartozónak tartsunk, a cselekvőnek indokokat, hiteket kell tulajdonítanunk. Ha viszont egy cselekvést „kívülről”, az okság világa felől figyelünk, akkor teljesen leírható kauzálisan. A cselekvések indokai ugyanis okként jelenhetnek meg a világban akkor is, ha mint indokok nem írhatók le teljesen és kizárólag az okság nyelvén. Ahogy Davidson kifejezi, „bár nem remélhetjük, hogy a cselekvésre való szabadságot meghatározhatjuk, vagy analizálhatjuk olyan fogalmakkal, amelyek teljesen azonosítják az intencionális cselekvés kauzális feltételeit, nincs akadálya a nézetnek, hogy a cselekvés szabadsága az ágens kauzális ereje”.⁶ A szabadság elemzése nem redukálható kauzális fogalmakra, miközben a cselekvő kauzális ereje éppen szabadságában manifesztálódik.

Davidson a mentális, a hitek, a szabadság fogalmi redukálhatatlanságával hangsúlyozottan nem új metafizikát kíván te-remteni, még csak nem is új episztemológiát: a lehető legegyszerűbb fogalmakkal, a tudományos-oksági világnézetnek megfelelően kívánja megérteni azt a helyzetet, hogy – és ebben kifejezetten és hivatkozottan Kantot követi⁷ – a szabadságot nem magyarázhatjuk „ki” az ember világából. A szabadság-okság ellentmondásból eredő zavar forrását így írja le: „Mi a csudának kellene egy oknak egy cselekvést pusztán eseményé alakítania, a személyt pedig szerencsétlen áldozattá? Talán azért, mert hajlunk feltételezni, legalábbis a cselekvések arénájában, hogy az ok okozót, a cselekvőség cselekvőt követel? Így erőltetjük a kérdést: ha cselekvésem okozott, mi okozta? Ha én, akkor a végtelen regresszus abszurditását kapjuk; ha nem én, akkor áldozat vagyok. De

---

⁶ Davidson, Donald, „Freedom to Act”, *Essays on Actions and Events*, 81. o.: „although we cannot hope to define or analyse freedom to act in terms of concepts that fully identify the causal conditions of intentional action, there is no obstacle to the view that freedom to act is a causal power of the agent”.

⁷ Vö. Davidson, Donald „Mental Events”, 207. o.

természetesen az alternatívák nem merítik ki a lehetőségeket. Bizonyos okoknak nincsenek cselekvői. Ezen cselekvő nélküli okok között vannak a személyben lévő állapotok és az állapot változásai, amelyek mivel ugyanúgy indokok, mint ahogy okok, bizonyos eseményeket szabad és intencionális cselekvésként konstituálnak.⁸ Az anomális monizmus elve szerint nem határozzuk meg „nomologikusan”, hogy mely okok mely indokokat, mely okok mely szabad és intencionális cselekvéseket konstituálnak, csak feltételezzük, hogy mindig léteznek ilyen okok.

A hármasság kötéle: tudat, test és a világ – Hilary Putnam

Hilary Putnam nézetét többször változtatta. Újabb írásaiban⁹ „közvetlen realista” (*direct realist*) álláspontot képvisel, és sürgeti, hogy a tudat-test-világ hármasságot mindig együtt gondoljunk el anélkül, hogy bármelyiket is el próbálnánk választani a többitől. Davidson anomális monizmusát Quine-ra és Fodorra hivatkozva körben forgónak tartja, mondván, hogy két esemény azonosságát csak akkor lehet állítani, ha tudjuk, ugyanazok a hatásaik vagy okaik.¹⁰ Ez a bírálóat figyelmen kívül hagyja, hogy Davidson az azonosságot törvényszerűségekre hivatkozva nem kívánja bizonyítani, pusztán azt állítja, hogy minden mentális eseménynek oksági esemény felel meg.

---

⁸ Davidson, Donald, „Actions, Reasons, and Causes”, *Essays on Actions and Events*, 190.: „Why on earth should a cause turn an action into a mere happening and a person into a helpless victim? Is it because we tend to assume, at least in the arena of action, that a cause demands a causer, agency an agent? So we press the question: if my action is caused, what caused it? If I did, then there is the absurdity of infinite regress; if I did not, I am a victim. But of course the alternatives are not exhaustive. Some causes have no agents. Among these agentless causes are the states and changes of state in persons which, because they are reasons as well as causes, constitute certain events free and intentional actions.”

⁹ Putnam, Hilary, *Renewing Philosophy*, Cambridge, Harvard University Press, 1992, valamint *The Threefold Cord: Mind, Body and the World*, New York, Columbia University Press, 1994.

¹⁰ Putnam, Hilary, *The Threefold Cord*, 37. o.

Davidsonnal ellentétben Putnam kitart a referencia oksági elmélete mellett¹¹ és ezzel összefüggésben továbbra is bizonyító erejűnek tartja az „agyak a tartályban” gondolatkísérletét,¹² holott ez éppen a referencia okság-elméletére épülve eleve feltételezi, amit bizonyítani kíván. A gondolatkísérlet csak Isten nézőpontjában vagy abból, tehát csak Istennek lehet meggyőző. A gondolatmenet akkor lenne érvényes, ha nem tudnánk eleve, hogy agyak vagyunk-e a tartályban, vagy sem. A referencia oksági elmélete viszont kizárólag nem-tartályagyak számára tekinthető érvényesnek (természetesen még ez az érvényesség is vitatható, ahogy Davidson és Rorty vitatják is).

A tudat-test-világ összefonódottság mellett állást foglaló Putnam érvelését a kauzális referenciára és újabb, közvetlen, „interface”-nélküli realista episztemológiájára építi. Felfogásával olyan technikai irányultságú kutatókkal is összhangban van, mint Francisco Varela, aki szerint „a tudásnak ahhoz van köze, hogy egy olyan világban élünk, amely elválaszthatatlan testünktől, nyelvünktől és társadalmi történetünktől”.¹³ Putnam szerint a „pszichológiai karakterisztikák mint szabályok kontextus-szenzitív és rendkívül komplex módon individuáltak, és tartalmaznak külső tényezőket (az észlelt tárgyak természetét, azok elgondolását, a velük való cselekvést), szociális tényezőket és azokat a kivetítéseket, amelyeket természetesnek és természetellenesnek tartunk”.¹⁴ Putnam viaskodása a reprezentacionalizmussal – melyet Rorty és Davidson elutasít – alapvetően a realista paradigma védelme

---

¹¹ Putnam, Hilary, i. m.. 119. o.

¹² Vö. Putnam, Hilary, *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press, 1992 (első kiadás 1981), 1–21. o.

¹³ Varela, Francisco, *Kognitionswissenschaft – Kognitionstechnik. Eine Skizze aktueller Perspektiven*, Frankfurt, Suhrkamp, 1990, 96. o.: „Die Phänomenologen haben in tiefschürfenden Detailanalysen gezeigt, dass Wissen damit zu tun hat, dass wir in einer Welt leben, die untrennbar ist von unserem Körper, unserer Sprache und unserer gesellschaftlichen Geschichte.”

¹⁴ Putnam, Hilary, *The Threefold Cord*, 132. o.: „our psychological characteristics are, as a rule, individuated in ways that are context sensitive and extremely complex, involving external factors (the nature of the objects we perceive, think about, and act on), social factors, and the projections we find it natural and unnatural to make”.

ként manifesztálódik. Davidson és Putnam eltérő episztemológiai álláspontjának részletesebb elemzése azt a sejtést erősítheti meg, hogy világ és tudat kapcsolatának episztemológiai kérdései kemény problémák, melyek állandó dialógus-kényszert fognak előidézni a filozófia és a kognitív tudomány között.

Antirepresentacionalizmus – Richard Rorty

Richard Rorty erős antirepresentacionalista programjával szerzett magának nevet nemcsak az analitikus filozófia, hanem a kognitív pszichológia köreiben is. *Philosophy and the Mirror of Nature* című, valamint későbbi írásaiban hangsúlyozza, hogy a filozófia az újkorban vakvágányra terelődött azáltal, hogy szétválasztotta a megismerőt a megismert világtól, és kizárólag a megismerőt vizsgálta. Descartes óta létrejött egy steril szubjektum, mely szemben állt a világgal, és a feladat e szembenálló entitásnak, mint minden megismerés feltételének a vizsgálata volt. A szubjektum reprezentációs modelljének kiteljesedését Kant filozófiája jelentette, ahol a szubjektum mint minden cselekvés és megismerés abszolút feltétele jelent meg. Rorty a pragmatikus hagyományt folytatva a szubjektum hegeli, peirce-i, jamesi és deweyánus modelljét elfogadva a reprezentációs modell elvetését javasolja. Nincs szükség a tudat további filozófiai vizsgálatára, bármi, ami a tudatról elmondható, elmondható a természettudományok segítségével. A *Philosophy and the Mirror of Nature* célja az, hogy „aláássa az olvasó bizalmát a ‘tudatban’, mint valami olyasmiben, amiről ‘filozófiai’ nézettel rendelkezhetünk, a ‘tudásban’, mint olyasmiben, amiről ‘elmélettel’ rendelkezhetünk, melynek ‘megalapozása’ van, és a ‘filozófiában’, ahogy azt Kant óta értették”.¹⁵ Rorty anti-episztemológiai programját komoly kritikák érték. Putnam például azzal védi a

---

¹⁵ Rorty, Richard, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, 1979, 7. o.: „The aim of the book is to undermine the reader’s confidence in ‘the mind’ as something about which one should have a ‘philosophical’ view, in ‘knowledge’ as something about which there ought to be a ‘theory’ and which has ‘foundations’, and in ‘philosophy’ as it has been conceived since Kant”.

hagyományos reprezentacionalista filozófiai beállítódást Rortyval szemben, hogy bár lehetséges, hogy soha nem fogjuk feloldani a reprezentáció valamennyi paradoxonát és apóriáját, ám ez nem jelenti azt, hogy az episztemológiai kutatás ne lenne az ember átfogó megismerés-kalandjának nagy zászlóshajója. Az episztemológia és a filozófia kutatásai az emberiség legjobb és legnagyobb erőfeszítései, a gondolkodás határainak kutatásai közé tartoznak, és mint ilyenekre mindig szükség lesz rájuk, amíg nyugati értelemben tudomány létezni fog.

A pszichológia teljes objektivitásának lehetetlensége – Thomas Nagel

Thomas Nagel, Rortyval teljesen ellentétben átfogó és a hétköznapi fenomenológiai tudásból kiinduló reprezentacionalista szubjektumelméletével kételkedik abban, hogy bármiféle objektivisztikus vizsgálattal a tudat egésze föltárható lenne. Az objektivitás fogalmának részben kantianus, részben fenomenológiai jellegű elemzésével azt próbálja kimutatni, hogy minden objektivitás egyben szubjektivitás is, és nem tudunk a világról maradéktalanul objektív képet fölvázolni.¹⁶ Nagel tézise az, hogy az objektivitás értelmünk eljárása, és felmerül a kérdés, hogy tudatunk és az „én”, az „objektív” világ részeként fogható-e föl. Az objektívként leírt világnak nincs középpontja, sőt bizonyos értelemben még minőségei sincsenek. „A fizikai világ, ahogy lennie kell, nem tartalmaz szubjektív szempontokat, semmit nem tartalmaz, ami csak egy bizonyos perspektívából lenne

---

¹⁶ Nagel, Thomas, *Die Grenzen der Objektivität.* (Übersetzt und herausgegeben von Michael Gebauer), Stuttgart, Philipp Reclam jn. 1991, 75–139. o. (Eredeti cím: „The Limits of Objectivity. The Tanner Lecture on Human Values”, az S. M. McMurrin által szerkesztett *The Tanner Lectures on Human Values* c. sorozatban, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.)

megragadható.”¹⁷ A világ fizikai leírása azonban nem teljes, hiszen rendelkezünk olyan tapasztalatokkal, sajátos perspektívákkal, amelyek léteznek, bár a fizika nyelvén nem írhatók le. Idetartozik ráadásul a fizikai világ leírását lehetővé tevő tudati és pszichikai tevékenység is, amelyet nem lehet a fizika nyelvén leírni. Nagel azt állítja, hogy ennek megfelelően a valóság többet foglal magában, mint amit a fizikai objektivitás-felfogás tartalmazhat.

Ahhoz, hogy a valóságot teljes egészében megragadjuk, a pszichikai „objektív” fogalmát is ki kell alakítanunk. Ehhez úgy kell fölfognunk magunkat, mint a világ részeit, ahogy az van: magát a pszichikait nem csak a belső perspektívából, de egy külső perspektívából is el kell tudnunk gondolni, ahogy a világban vagyunk. Ehhez a fizikai objektivitás-fogalom helyett általános objektivitás-fogalomra van szükség, amely feltételezi, hogy a világ valahogyan van, melyben a fizikainak ugyanúgy helye van, mint a pszichikainak. A pszichikai „objektív” elgondolásának, saját „én”-perspektívánk távolságtartó „szemlélésének” feltétele a képzelőerő, melynek segítségével a másik ember tudatát a magunkéhoz hasonlóan gondoljuk el. Ugyanakkor nem tudunk egy másik ember egyedi pszichikai világába teljes mértékben belehelyezkedni, hiszen akkor *teljesen* azonosulni kellene vele. Ezért Nagel szerint a fizikai teljes objektív megragadása lehetetlen. Nem kell ugyan a valamiként lévő világ képzetét föladni, de föl kell adni a képzetet, hogy a világ valaha is egybeeshet annak „objektív” megértésével. Nincs olyan privilegizált perspektíva, melyből valamennyi jelenség teljes mértékben megragadható lenne. Mindez nem idealizmus, és Thomas Nagel a következőképpen fogalmazza meg a tudatfilozófiára és a kognitív tudományra vonatkozó tézisét, mely szerint a teljes megismerésre való fizikalista törekvésnek episztemológiai határai vannak: „[Tézisem] a tudattal kapcsolatos idealizmus tagadására fut ki. A világ nem az én világom és nem is a mi világunk – még csak a fizikai világra sem igaz ilyesmi. Az idealizmust egészen egyértelműen vetjük itt el, mivel a világ olyan aspektusainak valóságosságát állítjuk,

---

¹⁷ Nagel, Thomas, i. m. 15. o.: „Die physikalische Welt, wie sie eigentlich beschaffen sein soll, enthält keine subjektiven Gesichtspunkte, sie enthält nichts, was nur aus einer besonderen Perspektive zugänglich wäre.”

amelyeket *semmilyen* számomra rendelkezésre álló felfogással nem tudok megragadni – még azzal az objektív felfogással sem, amellyel az eredeti jelenségek tartományán túllépünk. Itt mutatkozik meg, hogy a materializmus végső soron az idealizmus egy formáján alapul: az objektivitás idealizmusán. Az objektivitás nem a valóság. Csak *egy* lehetőség, a valóság megértésére. De mivel minden objektív megértés mindig csak részleges lehet, kibővítésének kísérlete egyszerű okból mégis értelmes: A valóság objektív megértésének keresése marad egyetlen lehetőségünk, hogy a létezőre való ismeretünket kiterjesszük a *számunkra* adott jelenségformákon túlra. Még ha sok dolog valóságát el is kell fogadnunk, amelyeket objektíve nem lehet megérteni, és ha saját tapasztalatunk néhány, *csak* szubjektíve megközelíthető aspektusának nem eliminálható szubjektivitását is el kell ismernünk, a tudat objektív fogalmának keresése továbbra is lényeges része marad a tudás iránti általános törekvésnek. Ha ezt feladnánk, mivel szükségszerűen nem teljes, ez annyit jelentene, mintha lemondanánk a matematika axiomatizálásáról, mivel az nem lehet teljes.”¹⁸ Nincs olyan perspektíva,

---

¹⁸ Nagel, Thomas, i. m. 30–31.o.: „Diese These läuft auf die Negation des Idealismus in bezug auf das Bewusstsein hinaus. Die Welt ist weder meine Welt, noch ist sie unsere Welt – noch nicht einmal auf die psychische Welt trifft so etwas zu. Wir verwerfen hier den Idealismus auf eine besonders unzweideutige Weise, denn wir behaupten die Wirklichkeit von Aspekten der Welt, die von *keiner* Auffassung, über die ich verfügen könnte begriffen werden könnten – nocht nicht einmal von jener objektiven Auffassung, mit welcher wir über den Bereich der ursprünglichen Erscheinungen hinausgreifen. Hier zeigt sich, dass der Materialismus letzten Endes auf einer Form des Idealismus gründet: auf dem Idealismus der Objektivität. Die Objektivität ist nicht die Wirklichkeit. Sie ist nur *eine* Möglichkeit, die Wirklichkeit zu verstehen. Doch obgleich jedes objektive Verständnis immer nur partiell sein kann, ist der Versuch seiner Erweiterung aus einem einfachen Grunde dennoch sinnvoll: Die Suche nach einem objektiven Verständnis der Wirklichkeit bleibt unsere einzige Möglichkeit, unsere Erkenntnis dessen, was es gibt, über den Bereich seiner Erscheinungsformen *für uns* hinaus auszudehnen. Auch wenn wir die Realität vieler Dinge einzuräumen haben, die sich nicht objektiv verstehen lassen, und die nichteliminierbare Subjektivität mancher Aspekte unserer eigenen Erfahrung anerkennen müssen, die *nur* subjektiv zugänglich sind, bleibt die Suche nach einer objektiven Konzeption des Bewusstseins einfach ein wesentlicher Teil des allgemeinen

amely teljesen megragadná a valóságot, a szubjektívitas áthatolhatatlan határt jelent az átfogó világmegismerés számára. Nagel hangsúlyozza, az objektívizstikus, „tudományos” leírás számára soha nem lesz megközelíthető az, „*milyen egy lénynek pszichikai állapotban lenni ... a pszichikai szubjektív aspektusai csak a lény perspektívájából írhatók le ... míg a fizikai egyszerűen itt van és kívülről több perspektívából megragadható.*”¹⁹ A kognitív tudomány létrejöttével egyben láthatóvá válnak azok az episztemológiai határok, melyek kizárják azt az állítást, hogy a kognitív tudomány képes lesz a tudat teljes feltérképezésére, habár az agy kutatásra és neurofiziológiára támaszkodó kutatásaival számos új összefüggést ismerhetünk meg önmagunkról, tudatunkról és világunkról is.

A gondolkodás kihívása

Ahelyett hogy további részletekbe mennék, pusztán megemlítem azokat a nagy témákat, melyeken talán még évszázadokig törni fogják a fejüket úgy a kognitív tudósok, mint a filozófusok. Tudni fogjuk-e valaha, hogy mit jelent másnak lenni, Wittgenstein oroszlánjának, Thomas Nagel denevérének, vagy akár Ned Block *Commander Data*-jának?²⁰ Elfogadhatjuk-e Ned Block állítását, mely szerint miközben naturalisták vagyunk, ellenkező és perdöntő bizonyítékig nem tartunk tudatosnak semmiféle olyan fizikai realizációt, amely eltér a miénktől, ám külső

Streben nach Erkenntnis. Würden wir es aufgeben, weil es notwendig unvollständig ist, so wäre dies, als würden wir auf eine Axiomatisierung der Mathematik verzichten, weil sie nicht vollständig ist.”

¹⁹ Nagel, Thomas, i. m. 108. o.: „Es scheint aber *unmöglich* zu sein, dass ein physikalisches Bild der Welt auf solche Tatsachen einschliessen könnte, die damit zusammenhängen, *wie es für ein Wesen ist*, sich in psychischen Zuständen zu befinden. ... die subjektiven Aspekte des Psychischen können nur aus der Perspektive des Wesens selbst ... erfasst werden, während das Physikalische einfach da ist und extern aus mehreren Perspektiven begriffen werden kann.”

²⁰ Vö. Nagel, Thomas, „What Is It Like to Be a Bat?”, *The Philosophical Review*, LXXXIII, 1974, 435–450. o.; Ned Block, „The Harder Problem of Consciousness”, *The Journal of Philosophy*, XCIX, no. 8. August, (2002), 391–425. o.

reakcióiban és cselekedeteiben mindenben hasonlít hozzánk (Commander Data).²¹ Ned Block ezen állításának demonstrációját egy költőinek tűnő kérdéssel vezeti be, mely kérdés nagyon is reálisan tevődik föl a kognitív tudomány azon képviselői számára, akik komputerezált, digitalizált modellekkel közelítenek a tudathoz: „Az episztemikus probléma gyökere az, hogy egy tudatos teremtmény példánya, amelyen a tudatosság tudománya elkerülhetetlenül alapul, mi magunk vagyunk (ahol a »mi«-t úgy is konstruálhatjuk, hogy olyan nem-emberi teremtményeket is magában foglaljon, amelyek neurológiailag hasonlóak az emberi lényekhez). De hogyan általánosíthat egy ránk alapozott tudomány olyan teremtményekre, amelyek nem rendelkeznek a mi fizikai tulajdonságainkkal? Úgy tűnhetne, hogy egy más teremtményeket is befogadó fizikalizmusnak rájuk kellene alapozódnia elsősorban, de ezt nem lehet megtenni, hacsak mi már eleve nem tudjuk, hogy tudatosak.”²² Ez a kérdésfeltevés újrafogalmazza Putnam és Nagel kérdéseit: meddig „általánosítható”, meddig tehető objektívvá, milyen mértékig és milyen eszközökkel redukálható fizikai fogalmakra az, ahogy önmagunkat „találjuk”.

El fogjuk-e tudni valaha is mondani, hogy a heterofenomenológia segítségével leírtuk a Dennett-féle narratív gravitáció középpontját, és immár minden módszertani és a tudatosságot érintő kérdést megmagyaráztunk (*explained*)?²³ Az agyat fogjuk szubjektumnak

---

²¹ Block, Ned, i. m. különösen 418. o.

²² Block, Ned, i. m. 407. o.: „The root of the epistemic problem is that the example of a conscious creature on which the science of consciousness is inevitably based is us (where „us” can be construed to include nonhuman creatures that are neurologically similar to humans). But how can science based on us generalize to creatures that do not share our physical properties? It would seem that a form of physicalism that could embrace other creatures would have to be based at least in part on them in the first place, but that cannot be done unless we already know whether they are conscious.”

²³ Dennett, Daniel, *Consciousness Explained*, Boston, Little Brown, 1991. Ehhez vö. Boros János, „Elmagyarázta Daniel Dennett a tudatot?” (Interjú), *Magyar Filozófiai Szemle*, 1999/6, 944–949. o.; továbbá Boros János, „Tudat, tudatosság és heterofenomenológia. Megjegyzések Daniel Dennett metodológiájához”, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1999/6, 950–955. o.

tekinteni?²⁴ Vajon milyen lesz az a közös nyelv, amelyen az akaratszabadságról vitázva kölcsönösen megértik egymást a molekuláris neurológusok, a kognitív tudósok és a filozófusok? És a fogalmak: hogyan fogunk bánni velük, tudván, hogy ha nem törődünk velük, majd ők törődnek velünk? Robert Brandom szerint a fogalmak tesznek bennünket emberré: azok a fogalmak, amelyek értelmes kijelentésekbe ágyazottak, és amelyek azáltal értelmesek, hogy inferenciális helyük van: következtetések premisszái vagy konklúziói lehetnek?²⁵ Fogalmainkkal férünk hozzá molekuláris neurológiai struktúráinkhoz, melyek viszont maguk szolgálnak e fogalmak és inferenciális struktúrák alapjaival, ha a kapcsolódásokat – egyelőre – nem is tudjuk.

Mind, Consciousness, Geist, Bewusstsein, lélek, tudat, elme – vajon mit fognak e szavak száz év múlva jelenteni? Ha egészen mást, mint ma, akkor ebben nagy része lesz azoknak a kutatásoknak, amelyeket ma kognitív tudománynak nevezünk, és amelyet hazánkban, nemzetközi műhelyekkel együttműködve, Pléh Csaba vezetett be és honosított meg. Semmi sem tűnik ma izgalmasabbnak, kihívóbbnak, inkább úttörőnek, mint ez a tudomány.

Irodalom

Block, Ned, „The Harder Problem of Consciousness”, *The Journal of Philosophy*, XCLX, no. 8. August (2002), 391–425. o.

Boros, János, „Igazság, megértés, kommunikáció – rövid bevezető Donald Davidson filozófiájába”, a szerző által szerkesztett *Igazság és*

---

²⁴ Vö. a *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* „Hirn als Subjekt I., II.” címmel megjelent 2004/2-es és 2004/6-os tematikus számaiban G. Roth, W. Singer, H.-P. Krüger, J. Habermas, W. Detel és U. Kasper által írott tanulmányaival. .

²⁵ Brandom, Robert, *Making it Explicit*, Cambridge, Harvard University Press, 1994 és *Articulating Reasons*, Harvard University Press, Cambridge 2000.

- kommunikáció. *Tanulmányok Donald Davidson filozófiájáról* c. kötetben, Brambauer, Pécs, 2004, 11–26. o.
- Boros, János, „Elmagyarázta Daniel Dennett a tudatot?” (Interjú), *Magyar Filozófiai Szemle*, 1999/6, 944–949. o.
- Boros, János, „Tudat, tudatosság és heterofenomenológia. Megjegyzések Daniel Dennett metodológiájához”, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1999/6, 950–955. o.
- Brandom, Robert, *Making it Explicit*, Harvard University Press, Cambridge 1994.
- Brandom, Robert, *Articulating Reasons*, Harvard University Press, Cambridge 2000.
- Davidson, Donald, „Mental Events”, a szerző *Essays on Actions and Events* c. kötetében, Clarendon, Oxford 1980 (második kiadás: 1989), 207–224. o.
- Davidson, Donald, „Freedom to Act”, a szerző *Essays on Actions and Events* c. kötetében, Clarendon, Oxford 1980, 63–82. o.
- Davidson, Donald, „Actions, Reasons and Causes”, a szerző *Essays on Actions and Events* c. kötetében, Clarendon, Oxford 1980, 3–20. o.
- Davidson, Donald, „Knowing One’s Own Mind”, a szerző *Subjective, Intersubjective, Objective* c. kötetében, Clarendon, Oxford 2001, 15–38. o.
- Dennett, Daniel, *Consciousness Explained*, Little Brown, Boston 1991. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 2004/2, 2004/6.
- Nagel, Thomas, „What is it Like to be a Bat?”, *The Philosophical Review*, LXXXIII (1974), 435–450. o.
- Nagel, Thomas, *Die Grenzen der Objektivität* (fordította és kiadta Michael Gebauer), Philipp Reclam jn., Stuttgart 1991. (Eredeti kiadás: „The Limits of Objectivity”, az S. M. McMurrin által szerkesztett *The Tanner Lectures on Human Values* c. sorozatban, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.)
- Pléh, Csaba, *Hagyomány és újítás a pszichológiában*, Balassi, Budapest 1998.
- Putnam, Hilary, *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press, 1992 (első megjelenés: 1981).
- Putnam, Hilary, *Renewing Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge 1992.
- Putnam, Hilary, *The Threefold Cord: Mind, Body and the World*, Columbia University Press, New York 1994.

Rorty, Richard, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, 1979.

Varela, Francisco, *Kognitionswissenschaft –Kognitionstechnik. Eine Skizze aktueller Perspektiven*, Suhrkamp, Frankfurt 1990.

Abstract

Cognitive science (CS) as a discipline was introduced in Hungary by Professor Csaba Pléh. Relying both on empirical sciences and philosophy, CS tries to answer our most fundamental questions about consciousness. However, approaching CS from a philosophical perspective inevitably raises serious disciplinary and methodological difficulties: if it is multi-disciplinary, how are we to secure mutual understanding in CS between the representatives of different sciences? Should there be a special 'language of CS'? As different disciplines define

their object differently, the question arises how we can have a common language and a common object for sciences as different as molecular neurology, psychology and linguistics. How are we to decide in CS between different paradigms of different disciplines?

The second part of the article deals with some consequences for CS which result from the philosophical theories of consciousness proposed by Donald Davidson, Hilary Putnam, Richard Rorty, Thomas Nagel, Daniel Dennett and Ned Block.